

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

25 APRIL
1940

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

15e JAARGANG
Nº 5

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

MEDEDEELINGEN UIT DE VEREENIGING.

De Zomertocht 1940 zal vermoedelijk in den namiddag van Zaterdag 25 Mei a.s. plaats vinden. Als gevolg van de tijdsomstandigheden is het dan echter niet mogelijk het voorgenomen bezoek aan Vianen te brengen. Het Bestuur heeft nu een anderen tocht op denzelfden dag in voorbereiding genomen, waarvan de uitkomst in het omstreeks 15 Mei a.s. verschijnende nummer van dit Maandblad, onder vermelding der bijzonderheden zal worden medegedeeld.

JAN VAN HATTEM †.

Op 17 April 1940 overleed Jan van Hattem, voorman-steigermaker en metselaar bij de herstellings- en onderhoudswerken van den Domtoren. Jan van Hattem was zijn officieele naam. Voor hen, die aan de restauratie-werken verbonden waren, zelfs voor hen, die door belangstelling, door bewondering voor het bouwwerk tot veelvuldig bezoek aan den toren gelokt werden, had de naam, ontleend aan de registers van den Burgerlijken stand, geen klank. Voor hen bestond alleen „Hannes”.

In 1901 hadden Rijk en Gemeente elkander — eindelijk — gevonden, na de opwekkingen, de aanklachten, van Mr. S. Muller Fzn. en den Directeur van Gemeentewerken, Ir. F. J. Nieuwenhuis, om een eereschuld af te lossen ten aanzien van het hooge symbool, door eerstgenoemde gekenmerkt als „De Domtoren, geheel eenig in ons land; niet de toren van Utrecht, maar de toren van Nederland”.

Aan het einde van dat jaar kwam een nauwelijks meerderjarig man, stoer, eerlijk en trouw, als zij, die in vroeger eeuwen het machtige bouwwerk, steen voor steen, hadden durven richten naar Boven, de kleine schare versterken, die jarenlang zou arbeiden om te herstellen wat de tand des tijds had verwoest — wat onkunde en gebrek aan liefde hadden misvormd en verminkt.

De moed, om tot de kern van het samenstel door te dringen, had ontbroken; in stede gebreken in vollen omvang op te sporen en te

herstellen, was bemanteling, onttrekking aan het oog, schendende ombeugeling en ondoelmatige verankering van gescheurde onderdeelen — lapwerk — verkozen.

Die tijd was voorbij.

„Hachelijke” arbeid werd niet meer geschroomd; zorg, toewijding, eerbied drongen tot oplossingen, met zekerheid volvoerd.

De jonge „Hannes” werd de rechterhand van hen, die leiding gaven. Hem werd tot taak het oprichten der steigerwerken, der ondersteuning, der stempelingen. Om de slanke lantaarn groeiden gebinten uit houten stijlen en balken, kundig samengevoegd tot plaatsen, waar op veilige wijze de werkers konden onderzoeken, uitbreken, vervangen.

Gebroken gewelven werden gestut, schenkels en ribben zouden tijdelijk, tot de aaneensluiting, het nieuwe werk schragen.

Boven het tweede vierkant reikten, tot ver naar buiten, zware houten vakwerkliggers, door schoren en diagonalen ondersteund; zij zouden dienen bij het ophijschen der materialen.

De jonge steigermaker kreeg in dat alles zijn deel, vaak het moeilijkste; wat uitermate gewaagd, halsbrekend, scheen, werd hem toevertrouwd — door hem met volkomen kalmte en zelfbeheersching verricht.

De arbeid vorderde, Hannes werd ouder, rijper. Een enkele aanwijzing was voldoende om den geoefende te doen begrijpen, wat noodig was. Een opdracht, hem verstrekt, kwam in orde, geen maatregel werd verzuimd.

Toen in den aanvang der restauratie weinig middelen beschikbaar waren, het aantal der werklieden zeer beperkt was, werd hij een hoofdfiguur onder hen.

In latere jaren, nadat Rijk en Gemeente de noodzakelijkheid eener snelle uitvoering hadden aanvaard en ook bevorderden, bleef Hannes onder de vele tientallen arbeiders raadsman en helper, die in alles, bij vervoer en stellen van natuursteen, bij metselwerken en bij ondervangingen, bijsprong en zijn krachten bood.

Zijn open, vriendelijk gelaat, zijn rustig, zacht gemoed, gepaard met flinkheid, maakten hem tot aller kameraad en steun.

Zoo heeft hij gewerkt, tot het einde der restauratie, van 1901—1931; daarna bleef hij aan den toren verbonden voor onderhoudswerk, voor wijziging en aanvulling van enkele onderdeelen, bij de algemeene restauratie nog achterwege gebleven.

Een hoogtepunt in zijn leven:

H.M. de Koningin had bijzondere wijding gegeven aan de beëindiging der restauratie, door Hare tegenwoordigheid bij de ingebruikneming van de Michaëls-kapel in Januari 1929.

H.M. had den wensch te kennen gegeven ook de Egmonds-kapel te bezoeken. Bij Haar terugkeer in eerstgenoemde kapel hadden de autoriteiten deze ruimte verlaten.

Enkelen, betrokken bij de werken, mochten worden voorgesteld aan Hare Majesteit.

Tot hen behoorde Hannes, die begiftigd was geworden met de zilveren medaille, verbonden aan de Orde van Oranje-Nassau.

Toen mocht hij van de Landsvrouw deze woorden vernemen: „Mijnheer van Hattem, Ik hoor, dat bij dezen moeilijken arbeid geen ongevallen zijn voorgekomen; dit is zeker voor een groot deel te danken aan uwe goede zorgen, aan uwe toewijding en voorzichtigheid.”

Deze lof was volkomen verdiend en de belooning voor een leven, gewijd aan één werk, in volledige overgave.

Hannes werkte niet alleen met hoofd en handen, doch ook met zijn hart en uit al zijne daden, zijne omzichtigheid tot in het kleinste kleine — bleek eerbied voor het monument, dat hem had opgeëischt.

In de laatste jaren viel te bespeuren, dat de inspanning bij den zwaren arbeid den eertijds zoo forschen man had aangegrepen, afgemat, ten slotte gebroken.

Sinds enkele maanden werd het beklimmen van de torentrap hem te machtig.

Hij nam voorloopig rust en maatregelen werden beraamd om hem een onbezorgden levensavond te gunnen.

De rust, hem toegedacht, is hem niet hier — doch, naar wij vrouwen, Elders deelachtig geworden. v. H.

PHILIPS VAN MARNIX VAN SINT ALDEGONDE IN UTRECHT.

I. Gevangenschap op Vredenburg, 1573—1574.

Weldra zal de 400ste verjaring van de geboorte van Marnix worden herdacht. Vroeger werd aangenomen, dat Marnix in 1538 te Brussel werd geboren, doch door een latere vondst is vrijwel komen vast te staan, dat hij tusschen den 8sten Maart en den 20sten Juli 1540 het eerste levenslicht zag. De veronderstelling van professor Van Schelven, dat Marnix een 1 Mei-kind is geweest, lijkt daarbij zeer aannemelijk ¹⁾.

De redenen, die Marnix herhaaldelijk naar Utrecht hebben gebracht, waren een gevolg van zijn volkomen toewijding aan de zaak van den Zwijger, in wiens dienst hij zich had gesteld. Wederkeerig schonk prins Willem hem persoonlijke vriendschap en onbegrensd vertrouwen.

De eerste maal kwam Marnix als gevangene in Utrecht, nadat hij den 4den November 1573 ²⁾ bij „de Schantse op Maeslandtsche Sluyse” in handen der Spanjaarden onder bevel van Francisco Baldeo was gevallen. Aldegonde, toen goeverneur van Delft, Rotterdam en Schiedam, was bij de organisatie der verdediging

van zijn gebied verrast en nadat zijne soldaten op de vlucht waren geslagen en hij tevergeefs had getracht in het riet en struikgewas te ontkomen, krijgsgevangen gemaakt ³). Na eerst naar Den Haag te zijn gevoerd, werd hij enkele weken later op bevel van Philippe de Noircarmes, sedert het vertrek van Alva in November 1573 stadhouder van Utrecht en daar den 5den Maart 1574 gestorven, over Haarlem en Amsterdam naar Utrecht gebracht, waar hij in den morgen van den 3den December 1573 op het kasteel Vredenburg aankwam ⁴). De gevangenneming van zijn trouwen medewerker en raadgever trof den prins diep, evenals ze groote ontsteltenis onder diens aanhangers teweeg bracht. Zij vreesden voor zijn leven en den 8sten November had de prins dan ook reeds uit Delft aan den Spaanschen veldoverste Juliano Romero, ten wiens huize Marnix tijdens zijn korte oponthoud in Den Haag verbleven heeft en zeer hoffelijk bejegend is, over de uitwisseling van Marnix tegen Spaansche krijgsgevangenen geschreven. Alva zal hem laten doodden, zooals hij zoo vele anderen heeft laten doen, voegde de prins er aan toe, en daarom werd evenals in een brief van den voorgaanden dag voorgesteld deze uitwisseling spoedig door middel van wederkeerige onderhandelaars te regelen. Mocht Marnix evenwel leed geschieden, zoo dreigde de prins, dan zouden de Spaansche gevangenen een overeenkomstig lot ondergaan. Op het voorstel van Romero, om hem tegen den graaf van Bossu, die den 12den October in den slag op de Zuiderzee in handen der geuzen was gevallen en met 300 Spanjaarden in Hoorn was opgesloten, uit te wisselen, ging de prins echter niet in. Voorloopig kwam van de uitwisseling niets.

Ondragelijk schijnt de gevangenschap niet te zijn geweest, want het was Marnix binnen de kasteelmuren toegestaan te werken en te schrijven, zooals hij blijkbaar zelf verkoos. Toen het verlangen naar vrede bij beide partijen, vooral bij de Spaansche, meer en meer rijpte, droeg Noircarmes hem zelfs op zich daaromtrent met prins Willem in verbinding te stellen, ten einde onderhandelingen voor te bereiden. Oranje verklaarde zich tot het sluiten van een eerlijken en duurzamen vrede bereid, richtte daarover den 23sten December zelf een brief tot Noircarmes ⁵), maar vermoedelijk door diens dood kwam het vooreerst niet tot besprekingen.

Door zijn wapensuccès in Zeeland had Oranje inmiddels de beschikking over een nieuw middel gekregen, om Aldegonde's vrijlating te bevorderen. Bij de capitulatie van Middelburg op den 21sten Februari 1574 was den Spaanschen commandant, Christoforo Mondragon, toegestaan Walcheren te verlaten, op voorwaarde dat hij in gevangenschap zou terugkeeren, wanneer hij niet binnen twee maanden Aldegonde's ontslag uit de gevangenschap had bewerkstelligd.

In April d.a.v., toen gebleken was dat de landvoogd, don Luis

de Requesens, Mondragon niet wilde helpen om zijn eerewoord tegenover Oranje in te lossen, gingen, misschien wel als gevolg daarvan, alom geruchten loopen, dat de gevangene van Vredenburg, inplaats van zijn vrijheid te herkrijgen, slechter dan tevoren behandeld werd. Ook de prins had door brieven van andere gevangenen vernomen, dat men Marnix „niet alleenlijk veel stricter gevangen hielt als te vooren, maar ooc van honger bynaer liet vergaen, ende in seer vuyle plaetsen dede leggen, boven veel ander lijden”.

Op bevel van den prins schreef diens luitenant-gouverneur in het noorderkwartier, Diederik Sonoy, „aenden president van Hollandt meester Cornelis Suys, tot Utrecht gevluucht zijnde, dat hij soude maecken, dat de heere van Sint Aldegonde beter getraceert werde, oft ghelijck tractement soude den grave van Bossu oock gebeuren”. Dit doorgezonden schrijven werd den 20sten April door den commandant van Haarlem, Francisco Verdugo, beantwoord met de verklaring, „dat de heere van Aldegonde seer wel ende beleefdelyc getratceert werde... Sent mij herwaerts een man over, dan niet aen eenige andere, ende ick sal hem selfs leyden, dat hij hem sien mach ende spreekken, soo sal hij bevinden onwaerachtich te zijn, dat hij qualycken getraceert is”.

Het voorstel van Verdugo werd aanvaard en de prins besloot „eenen borger van Alckmaer, genaemt Dirck Thomasz., wesende alsoeden cuyper ende wijnverlater aldaer heenen te seynden, omme de rechte waerheyt van alles te weeten, ende hem selver te spreekken. Verdugo zijn woort houdende, reysde selve met hem t'Utrecht, ende bracht hem bijden heere van Aldegonde, hem daer bij alleen latende, omtrent wat meer dan een quartier van een ure, in voeghen dat hij hem met gemac spreken, ende van zijn tractement ondervragen mochte. Ende hij bevont, dat hij seer wel ende beleefdelycken getraceert werde, maer van zijn verlossinge en wist hij noch niet aff” 7).

Zeer waarschijnlijk was Marnix nog niet vrijgelaten, omdat de landvoogd de vredeshandelingen hoopte te hervatten en daarbij nogmaals van zijne invloedrijke bemiddeling gebruik wilde maken. Tot dat doel kwam de gouverneur van Antwerpen, Fredericq Perrenot de Champagny, een broer van kardinaal Granvelle, naar Utrecht, waar hij in Juni 1574 aankwam. Overeengekomen werd, dat nu niet met brieven volstaan zou worden, maar dat Marnix ook met den prins zou gaan spreken. Nadat gijzelaars, Johannes Junius jr. en Rutger van Boetzelaer, die als zoodanig in Montfoort moesten verblijven, waren gesteld, vertrok Marnix den 17den Juli naar Rotterdam. Omstreeks een week duurden de onderhandelingen en toen keerde Marnix onverrichterzake op Vredenburg terug. De tegenstellingen bleken niet te overbruggen te zijn: van Spaansche zijde werd geëischt „dat des conincx auctoriteyt bewaert

werde ende dat vander religie niet en soude vermaent werden" ⁸⁾, de prins verklaarde daarentegen dat er aan geen vrede gedacht kon worden, wanneer de koning geen afdoende waarborgen voor handhaving der privilegiën gaf en voor vrijheid van geweten verleende. Het wantrouwen zat reeds te diep, dan dat er van verzoening sprake kon zijn, omdat de ervaring had geleerd, dat men zich van 's konings zijde ontslagen placht te rekenen van beloften, aan ketters gedaan.

Marnix bleef intusschen gevangen, doch den 6den September kon hij Sonoy berichten, dat zijn vrijlating bevolen was en daarmee nog slechts gewacht werd op de schriftelijke verklaring van den prins van Oranje, dat Mondragon aan zijn belofte had voldaan. Den 28sten d.a.v. schreef hij echter aan Sonoy, dat de overbrenger van het bevel zijner invrijheidsstelling om een nieuwe instructie naar den landvoogd te Brussel was teruggereisd, zoodra hij het gerucht der ernstige ziekte en den verwachten of gehoopten dood van den prins had vernomen. Marnix verwachtte hem iederen dag terug, omdat hij reeds in de tweede week weg was. Onderwijl „hij daer naer most wachten, leggende daer en tusschen gelogeert op het slot van Vredenburg, int logement des casteleyns, bewaert met wachte der soldaten, doch over het slot vrij gaende, 't welck hij hem niet en hadde willen verhelen, op dat bij andere aldaer geen andere tijdinge dies aengaende en werden ghestroyt ende ghelooft" ⁹⁾. Kastelein was Francisco Hernandez d'Avila ¹⁰⁾.

Den 1sten October 1574 evenwel kon de douairière van Assendelft, Wilhelmina van Haefden, aan Sonoy laten weten „dat de heere van Aldegonde dien noene zijn scheymael met haer hadde ghegeten, ende dat hij des anderen daechs smorghens vroech soude vertrecken, met hoope om des savonts noch binnen Dordrecht te weesen". Bor, die een Utrechtsche apothekerszoon was en hier nog woonde, kon dit bevestigen, want hij had Marnix „gesien ten selve daghe van het casteel comen, ende ten huuse vande vrouwe van Assendelft innegaen".

De eerste ontmoeting van Marnix met den prins van Oranje vond eerst veertien dagen later, nadat de zaken in het op den 3den October ontzette Leiden geordend waren, plaats. Den 15den October trok de prins uit Leiden naar Gouda, om daar Marnix terug te zien ¹¹⁾.

Champagney had zich evenals vele andere invloedrijke Spaanschgezinden tegen de vrijlating van Marnix verzet, omdat deze een pand van waarde en een gewillig onderhandelaar was. Vrijgelaten zou hij weer een geducht tegenstander worden, die de rebellen tot verder verzet zou aansporen inplaats van ze tot onderwerping te vermanen. De vrede, die Spanje noodig had, zou dan zeker niet tot stand komen. En wie de gedragingen van 's prinsens raadsman tijdens zijn gevangenschap met die na zijne vrijlating vergelijkt,

ontkomt niet aan den indruk, dat Marnix uit vrees voor zijn leven wel eens in strijd met zijne overtuiging heeft gehandeld. Billijkheidshalve moeten ze echter beoordeeld worden in verband met de toen ondergane kwellingen, waarvan Champagny zelf een schildering gaf. Beurtelings deed deze hem bedreigingen en beloften: nu eens verheelde hij hem niet, dat hij als een der hardnekkigste aanstichters der ketterij gevaar liep levend verbrand te worden en dan weer beloofde hij hem gratie en verzoening als zekere belooning voor de goede diensten, die hij zou kunnen bewijzen en waartoe hij onder geheimhouding werd aangespoord¹²⁾.

Bovendien mocht Marnix slechts die brieven verzenden of ontvangen, waarvan de inhoud door Champagny gelezen en goedgekeurd was.

- 1) A. A. van Schelven, Marnix van St. Aldegonde. Utrecht, 1939. 8°. Blz. 2. Bij de samenstelling van dit overzicht is meermalen een dankbaar gebruik gemaakt van de aanwijzingen in dit werk, evenals van de welwillende mededeelingen van den schrijver.
- 2) Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau. Recueil ... par G. Groen van Prinsterer. S. I, t. II. Leide, 1837. 8°. Blz. 236 en 239.
- 3) P. Bor Cz., Nederlandsche oorloghen, beroerten, ende borgerlijcke oneenicheyden. Dl. I. Leiden, 1621. 2e Boek VI, blad 348 a en b.
- 4) Archives t. a. pl. Blz. 286.
- 5) Correspondance de Guillaume le Taciturne, prince d'Orange, publiée ... par [L. P.] Gachard. T. III. Bruxelles, 1851. 8°. Blz. 81—84.
- 6) Archives t. a. pl. Blz. 300—302.
- 7) Bor t. a. pl. Boek VII, blad 6a—7a.
- 8) Bor t. a. pl. Boek VII, blad 43b.
- 9) Bor t. a. pl. Boek VII, blad 7a en 55b.
- 10) A. B[aljet], De commandanten van Vredenburg (1566—1577). In: Maandblad van „Oud-Utrecht” II (1927), blz. 70.
- 11) Bor t. a. pl. Boek VII, blad 7a, 44b en 62b.
- 12) [J. B. M. C.] Kervyn de Lettenhove, Les huegenots et les gueux. T. III. Bruges, 1884. 8°. Blz. 401 en 407.

BOEKAANKONDIGINGEN.

Brievenverzameling van prof. mr. dr. B. J. L. baron de Geer van Jutphaas [in de] Bibliotheek der rijksuniversiteit te Utrecht. Inventaris samengesteld door P. S. Breuning. Utrecht, 1940. (40 blzn.). 4°.

Prof. mr. dr. B. J. L. baron de Geer van Jutphaas (1816—1903), die van 1847 tot 1887 het Romeinsche recht aan de Utrechtsche hoogeschool heeft gedoceerd en tijdens zijn lange en rijke leven tevens een leidende plaats in het geschiedkundig werken en in het ker-

kelijk streven heeft ingenomen, is de richting gevende leidsman van velen geweest. Daarvan getuigen de door meer dan 1000 personen en instellingen aan hem gerichte 3800 brieven, die in deze verzameling voorkomen. Door ze aan de universiteitsbibliotheek te schenken heeft zijn kleinzoon en naamdrager deze collectie voor geschiedkundig onderzoek toegankelijk gemaakt.

De onlangs verschenen inventaris geeft een alfabetische opsomming van de schrijvers der brieven, met ver-

melding van het aantal en van het jaar waarin ze zijn geschreven. Aan de historici staat het thans, om door bestudeering van den zin der brieven het werken en wenschen van den hoogleeraar en van zijn tijdgenooten te verstaan. En mede door onderzoek naar en van de brieven, die van professor de Geer zelf als aanleiding of als antwoord zijn uitgegaan en waarvan de belangrijke ongetwijfeld in andere, ten deele nog particuliere verzamelingen bewaard zijn gebleven, is het nu mogelijk geworden het inzicht in verschillende geestelijke stroomingen van de tweede helft der 19de eeuw te verruimen. E.

Geschiedenis van het postwezen in de stad Utrecht. 's Gravenhage, 1939. (74 blzn. met afbn.). 4°.

De geschiedenis van het Nederlandsche postwezen was reeds wel in het algemeen, het best door mr. J. C. Overvoorde in zijn *Geschiedenis van het postwezen in Nederland vóór 1795* (Leiden, 1902), beschreven, maar de locale posterijen waren nog slechts fragmentarisch en nimmer afgerond behandeld. In de laatste jaren heeft het hoofdbestuur der P.T.T. echter gelegenheid geboden, om daaraan meer aandacht te schenken. Na het in historisch opzicht minder geslaagde boekje over Rotterdam verschenen de *Grepen uit het postwezen te Amsterdam* door Ir. J. Kisjes in den 5den jaargang (1935/'36) van het P.T.T. Nieuws, waarvan een vermeerderde uitgave in boekvorm wordt voorbereid. In 1936 volgde de verschijning van het *Historisch overzicht van het Maastrichtsche postwezen* door den heer J. D. van Brink. Op aanstichting van den Utrechtschen postdirecteur, den heer H. A. J. Boudier, is nu ook de postale geschiedenis van Utrecht

door mr. J. J. H. van der Brug geschreven en door het hoofdbestuur in het licht gegeven.

Vooraf door archiefonderzoek is de schr. erin geslaagd een vrij volledig overzicht van het postbedrijf in Utrecht samen te stellen. Na in de inleiding enkele mededeelingen over de oudste verzendingswijzen te hebben gedaan, begint de schr. zijn verhaal met den tijd, waarin door de aanstelling van plaatselijke postmeesters hier in 1643 een meer officiële postdienst in werking trad. In deze periode is de posterij reeds ten deele stadszaak geworden, al domineerde nog het particuliere belang van den postmeester, doch na dien, in 1721, kwam het geheele bedrijf en daardoor ook het aanzienlijke voordeel aan de stadskas. Het postkantoor, vroeger in den regel ten huize van den postmeester ondergebracht, werd nu in het stadhuis gevestigd.

In het derde hoofdstuk wordt de beteekenis van Utrecht voor het postverkeer in de 17e en 18e eeuw geschetst, in het vierde het tijdvak van de nationaalverklaring tot de eerste wettelijke regeling (1799—1850), in het vijfde dat van 1850 tot den nieuwsten tijd behandeld.

Gemis van origineele prenten is reden, dat slechts enkele illustraties het historisch gedeelte konden toelichten: het postcomptoir ten stadhuize in 1784, het postkantoor Achter den Dom, en de laatste postrit met paard en wagen.

Het postverkeer heeft op krachtige wijze tot den stoffelijken bloei en den geestelijken vooruitgang der samenleving bijgedragen en dit boek wijst op lezenswaardige manier de plaats aan, die Utrecht in de ontwikkeling van dien cultureelen arbeid heeft ingenomen. E.